

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ХАРЧОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

ФІНАНСИ

ДЛЯ ФІНАНСИСТІВ

ПІДРУЧНИК

*За загальною редакцією
доктора економічних наук, професора **Говорушко Т. А.***

*Затверджено
Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України
як підручник для студентів вищих навчальних закладів*

«Видавництво
«Центр учбової літератури»
Київ – 2013

УДК 336(075.8)
ББК 65.26я73
Ф 59

*Гриф надано
Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України
(Лист № 1/11-976 від 26.01.2012 р.)*

Рецензенти:

Мартиненко В. П., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів Національного університету біоресурсів і природокористування України;

Коренюк П. І., доктор економічних наук, доцент завідувач кафедри економіки і управління підприємством Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара;

Данілов О. Д., кандидат економічних наук., професор, заслужений економіст України, завідувач кафедри фінансів і кредиту Київського економічного інституту менеджменту.

Фінанси для фінансистів [текст] : підручник. / О. А. Шеремет,
Ф 59 І. В. Дем'яненко, К. В. Багацька [та ін.] за заг. ред. Т. А. Говорушко – К. :
«Центр учбової літератури», 2013. – 612 с.

ISBN 978-617-673-148-1

У підручнику розкривається теорія фінансів, розрахована на 360 навчальних годин (10 кредитів ЕСТС). Зміст підручника відповідає типовій програмі навчальної дисципліни «Фінанси» для студентів напряму підготовки 6.030508 «Фінанси і кредит», що дозволяє сформувати у студентів сучасні знання щодо сутності фінансів, їх функцій, ролі в економічному житті суспільства, завдань та основних напрямів сучасної фінансової політики, проблем її реалізації за допомогою фінансового механізму. Окремі розділи підручника присвячені вивченню особливостей міжнародних фінансів, фінансів суб'єктів господарювання, домогосподарств, страхових компаній, країн Європейського Союзу.

Підручник буде корисним викладачам, аспірантам та всім, хто бажає професійно знати все про фінанси.

УДК 336(075.8)
ББК 65.26я73

ISBN 978-617-673-148-1

© Шеремет О. А., Дем'яненко І. В.,
Багацька К. В. та ін., 2013.
© «Видавництво «Центр учбової літератури», 2013.

Авторський колектив

Багацька Катерина Володимирівна, канд. екон. наук, доцент кафедри фінансів НУХТ, тема 15 (разом з Скрипцем Андрієм Володимировичем).

Гнатенко Олена Андріївна, канд. екон. наук, доцент кафедри фінансів НУХТ, тема 3, 17.

Говорушко Тамара Андріївна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів НУХТ, теми 1, 2, 10, 13 (разом з Климаш Наталією Іванівною, Лановською Галиною Іванівною, старшими викладачами кафедри фінансів НУХТ).

Дем'яненко Інна Вікторівна канд. екон. наук, доцент кафедри фінансів НУХТ, теми 11, 12 (разом з Давиденко Тетяною Михайлівною, асистентом кафедри фінансів НУХТ).

Еш Світлана Миколаївна, старший викладач кафедри фінансів НУХТ, теми 9 і 14.

Омельченко Ксенія Юріївна, кандидат економічних наук, ст. викладач кафедри фінансів НУХТ, тема 8.

Пстухова Ольга Михайлівна, канд. екон. наук, доцент кафедри фінансів НУХТ, теми 6, 7 (разом з Минко Лілією Миколаївною, асистентом кафедри фінансів НУХТ).

Сілакова Анна Віталіївна, канд. екон. наук, доцент кафедри фінансів НУХТ, теми 17, 18.

Темчишина Катерина Михайлівна, канд. екон. наук, доцент кафедри фінансів НУХТ, тема 19 (разом з Гусевою Юлією Михайлівною).

Шеремет Олег Олексійович, канд. екон. наук, доцент кафедри фінансів НУХТ, теми 4, 5 (разом з Кривчуном Олександром Миколайовичем, Ставицьким Олександром Вікторовичем).

ЗМІСТ

Вступ	9
Тема 1. ПРЕДМЕТ ФІНАНСОВОЇ НАУКИ ЯК ПІЗНАННЯ СУТНОСТІ ФІНАНСІВ	12
1.1. Предмет вивчення науки про фінанси	12
1.2. Економічна сутність фінансів та їх роль в системі ринкових відносин	18
1.3. Функцій фінансів	24
1.4. Моделі фінансових відносин	28
<i>Контрольні запитання</i>	<i>32</i>
<i>Тести</i>	<i>33</i>
<i>Глосарій</i>	<i>35</i>
<i>Література</i>	<i>36</i>
Тема 2. ГЕНЕЗИС І ЕВОЛЮЦІЯ ФІНАНСІВ	38
2.1. Генезис фінансів як економічної категорії	38
2.2. Еволюційний розвиток фінансів	41
2.3. Історичні аспекти розвитку фінансів в Україні	50
<i>Контрольні запитання</i>	<i>54</i>
<i>Тести</i>	<i>55</i>
<i>Глосарій</i>	<i>57</i>
<i>Література</i>	<i>58</i>
Тема 3. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ФІНАНСОВОЇ НАУКИ	59
3.1. Світовий генезис науки про фінанси	59
3.2. Розвиток фінансової науки у XX ст. та її особливості у сучасному періоді	79
3.2. Сутність, структура та інструментарій фінансової науки	84
<i>Контрольні запитання</i>	<i>96</i>
<i>Тести</i>	<i>96</i>
<i>Глосарій</i>	<i>99</i>
<i>Література</i>	<i>100</i>

Тема 4. ФІНАНСОВЕ ПРАВО ТА ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА	102
4.1. Поняття, предмет, метод та джерела фінансового права	102
4.2. Фінансово-правові норми та фінансово-правові відносини	109
4.3. Фінансове право та наука фінансового права	116
4.4. Фінансова політика, її сутність, види і значення	119
<i>Контрольні запитання</i>	127
<i>Тести</i>	128
<i>Глосарій</i>	131
<i>Література</i>	137
Тема 5. ПОДАТКИ. ПОДАТКОВА СИСТЕМА	139
5.1. Сутність і види податків	139
5.2. Основи побудови податкової системи та організація оподаткування	146
5.3. Пряме оподаткування суб'єктів підприємницької діяльності	151
5.4. Механізм непрямого оподаткування в Україні	156
<i>Контрольні запитання</i>	163
<i>Тести</i>	163
<i>Глосарій</i>	166
<i>Література</i>	169
Тема 6. БЮДЖЕТ ТА БЮДЖЕТНА СИСТЕМА УКРАЇНИ	170
6.1. Сутність і роль бюджету	170
6.2. Бюджет як економічна категорія	175
6.3. Бюджетна система України	178
<i>Контрольні запитання</i>	183
<i>Тести</i>	183
<i>Глосарій</i>	187
<i>Література</i>	189
Тема 7. БЮДЖЕТНИЙ ДЕФЦИТ	191
7.1. Сутність та основні причини виникнення бюджетного дефіциту	191
7.2. Методи оптимізації та джерела покриття бюджетного дефіциту в Україні	194
<i>Контрольні запитання</i>	202
<i>Тести</i>	202
<i>Глосарій</i>	206
<i>Література</i>	208
Тема 8. ДЕРЖАВНИЙ КРЕДИТ	209
8.1. Сутність державного кредиту, його роль, функції та характерні ознаки	209
8.2. Класифікація державних позик та форми державного кредиту	212
8.3. Державний борг: сутність, види та обслуговування	216

<i>Контрольні запитання</i>	221
<i>Тести</i>	221
<i>Глосарій</i>	225
<i>Література</i>	226

**Тема 9. МІСЦЕВІ ФІНАНСИ. БЮДЖЕТНИЙ ФЕДЕРАЛІЗМ
ТА ФІНАНСОВЕ ВИРІВНЮВАННЯ** 227

9.1. Сутність, функції та роль місцевих фінансів	227
9.2. Місцеві бюджети в бюджетній системі сучасної України	231
9.3. Державна регіональна фінансова політика та фінансове вирівнювання	237
9.4. Міжбюджетні відносини. Бюджетний федералізм	239
<i>Контрольні запитання</i>	244
<i>Тести</i>	244
<i>Глосарій</i>	248
<i>Література</i>	251

Тема 10. СОЦІАЛЬНІ ПОЗАБЮДЖЕТНІ ФОНДИ 252

10.1. Становлення та розвиток соціальних позабюджетних фондів	252
10.2. Загальна характеристика соціальних позабюджетних фондів	256
10.3. Державне регулювання соціального страхування	265
<i>Контрольні запитання</i>	270
<i>Тести</i>	270
<i>Глосарій</i>	274
<i>Література</i>	276

Тема 11. ФІНАНСИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ 278

11.1. Поняття суб'єкта господарювання, ознаки його ідентифікації. Класифікація суб'єктів господарювання	278
11.2. Основи організації фінансів суб'єктів підприємництва (підприємств) реального сектору економіки	283
11.3. Фінансові ресурси суб'єктів господарювання (підприємств), їх склад і характеристика	286
11.4. Фінансова діяльність підприємців — фізичних осіб	292
<i>Контрольні запитання</i>	296
<i>Тести</i>	296
<i>Глосарій</i>	300
<i>Література</i>	301

Тема 12. ФІНАНСИ ДОМОГОСПОДАРСТВ 302

12.1. Домогосподарство як інституційна економічна одиниця та суб'єкт фінансових відносин	302
12.2. Теоретичні основи фінансів домогосподарств	307
12.3. Бюджет домогосподарства, його структура	311

12.4. Заощадження домогосподарств, їх класифікація, мотиви та чинники	314
12.5. Особисті фінанси, їх розвиток в умовах ринку	318
<i>Контрольні запитання</i>	320
<i>Тести</i>	320
<i>Глосарій</i>	324
<i>Література</i>	324
Тема 13. СТРАХУВАННЯ. СТРАХОВИЙ РИНОК	326
13.1. Зародження та розвиток страхування	326
13.2. Сутність, функції і принципи страхування	328
13.3. Розвиток теорії страхового ринку	334
13.4. Вторинний ринок страхових послуг	337
13.5. Сутність фінансів страховика та особливостей їх організації	338
<i>Контрольні запитання</i>	348
<i>Тести</i>	348
<i>Глосарій</i>	352
<i>Література</i>	355
Тема 14. ФІНАНСОВИЙ РИНОК	357
14.1. Сутність фінансового ринку, необхідність і передумови його створення	357
14.2. Структура фінансового ринку	367
14.3. Класифікація фінансових ринків	371
14.4. Фінансові активи та фінансові інструменти	377
<i>Контрольні запитання</i>	383
<i>Тести</i>	383
<i>Глосарій</i>	386
<i>Література</i>	390
Тема 15. ФІНАНСОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ	392
15.1. Сутність, мета і завдання фінансового менеджменту	392
15.2. Стратегія і тактика фінансового менеджменту	397
15.3. Система забезпечення фінансового менеджменту	402
15.4. Управління активами суб'єктів господарювання	408
15.5. Оптимізація структури та вартість капіталу підприємства	413
<i>Контрольні запитання</i>	418
<i>Тести</i>	418
<i>Глосарій</i>	421
<i>Література</i>	422
Тема 16. МІЖНАРОДНІ ФІНАНСИ	423
16.1. Поняття, призначення та функції міжнародних фінансів	423
16.2. Світовий фінансовий ринок	429

16.3. Міжнародні фінансові організації і міжнародні фінансові інституції	434
<i>Контрольні запитання</i>	442
<i>Тести</i>	443
<i>Глосарій</i>	446
<i>Література</i>	448
Тема 17. ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ	449
17.1. Фінансова безпека держави в системі економічної безпеки	449
17.2. Зовнішні та внутрішні загрози фінансової безпеки держави	467
17.3. Індикатори фінансової безпеки	470
<i>Контрольні запитання</i>	480
<i>Тести</i>	481
<i>Глосарій</i>	484
<i>Література</i>	485
Тема 18. ФІНАНСИ КРАЇН З РОЗВИНЕНОЮ РИНКОВОЮ ЕКОНОМІКОЮ	488
18.1. Основні аспекти фінансової системи Сполучених Штатів Америки	488
18.2. Фінансова система Японії та особливості її функціонування	508
18.3. Фінансова система Великої Британії	520
18.4. Основні положення структури фінансової системи Франції	532
18.5. Особливості функціонування фінансової системи Німеччини	542
18.6. Основи функціонування фінансової системи Скандинавських країн	555
<i>Контрольні запитання</i>	569
<i>Тести</i>	569
<i>Глосарій</i>	572
<i>Література</i>	573
Тема 19. ФІНАНСИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	574
19.1. Європейська економічна інтеграція: етапи розвитку та коригування пріоритетів фінансової політики	574
19.2. Інституційна структура Європейського Союзу в контексті формування єдиної фінансової політики	579
19.3. Організація фінансів Європейського Союзу	583
19.4. Особливості формування бюджету та бюджетний процес Європейського Союзу	586
19.5. Гармонізація податкових систем країн-членів Євросоюзу	590
<i>Контрольні запитання</i>	593
<i>Тести</i>	594
<i>Глосарій</i>	598
<i>Література</i>	599
Додатки	600
Відповіді на тести	610

ВСТУП

Успішне прямування України до найбільш розвинених країн світу неможливе без підвищення рівня освіти її громадян, починаючи від початкової і закінчуючи вищою. Не розуміючи цього, не варто розраховувати на якісні успіхи і досягнення. Разом із цим досвід деяких розвинених країн вже засвідчив, що вузьке освітнє спрямування не сприяє розвитку особистості, формуванню повноцінного фахівця своєї справи. Враховуючи це, слід зазначити, що застосований у нас колись підхід до набуття більш широкого обсягу знань на різних рівнях навчання залишається актуальним і зараз.

Для забезпечення успішного розвитку України необхідно пам'ятати, що сучасне ринкове господарство кожної країни поділяється на чотири основних сектори: домогосподарства, комерційні фірми, державний сектор і фінансові інститути або фінансові посередники — комерційні банки, страхові компанії, пенсійні фонди та інше.

Провідну роль як в самій структурі ринкових відносин, так і в механізмі їх регулювання з боку держави виконують фінанси. Вони — невід'ємна частина ринкових відносин і одночасно важливий інструмент реалізації державної політики. Сучасна освічена людина не може не знати, що таке фінанси, які функції вони виконують і завдання вирішують. При цьому треба пам'ятати, що хоча і далеко не всі випускники шкіл будуть у майбутньому займатися цією справою професійно, але такі знання безперечно стосуються інтересів всіх громадян. Що ж стосується осіб з вищою економічною освітою, то зараз навчальним планом підготовки бакалаврів за напрямом «Фінанси і кредит» передбачено обов'язкове вивчення дисципліни «Фінанси» обсягом 360 годин (10 кредитів). Вона дозволяє розібратися в сутності фінансів, що має велике значення в підготовці фахівців високого рівня.

Предметом дисципліни «Фінанси» є грошові відносини, які виникають в процесі розподілу і перерозподілу вартості валового суспільного продукту і частини національного багатства в зв'язку з формуванням грошових накопичень у суб'єктів господарювання і держави і використання їх для фінансування потреб господарників та всього суспільства.

Мета дисципліни «Фінанси» полягає в розкритті об'єктивного характеру функціонування фінансових відносин і розглянути конкретні форми організації фінансів в різних областях суспільного життя, виходячи з основ фінансової науки.

Дисципліна «Фінанси» дає підґрунтя для вивчення таких дисциплін, як «Фінанси підприємств», «Фінансовий аналіз», «Місцеві фінанси», «Страховання», «Податкова система», тощо.

Прослуханий та засвоєний курс «Фінанси» дає цілісне уявлення про потребу та сутність фінансів фізичних, юридичних осіб, держави та сутність міжнародних фінансових відносин.

Завдання дисципліни — сформувати цілісне уявлення про потребу та сутність страхової послуги, про обов'язковий та добровільний характер страхових послуг, про правове забезпечення ринку страхових послуг, цивілізоване ставлення до особистого та колективного майна, власного здоров'я і життя, відповідальності перед третіми особами.

Після вивчення курсу студент повинен **знати**: теоретичні та організаційні основи фінансів; теоретичні основи функціонування фінансів; функції та роль фінансів; характерні ознаки та принципи організації фінансів; сутність фінансової системи; моделі фінансових відносин в суспільстві; теоретичні основи фінансової політики; сутність фінансів підприємств, домогосподарств та держави; сутність міжнародних фінансових відносин; особливості бюджетної політики.

Студент повинен уміти: оцінити загальний фінансовий стан, фінансові зобов'язання підприємства і держави, функціонування фінансових органів управління та фінансових інститутів; використовувати фінансові підручники та законодавчі акти; оцінити стан державного та місцевого бюджетів; вибирати засоби, моделі, методи, прийоми для вирішення фінансових завдань на підприємстві та у державі; реалізувати інструменти фінансового контролю; приймати рішення щодо правильності ведення фінансової звітності, сплати податків підприємства, доцільності здійснення фінансових операцій на макро- мезо- і макрорівнях.

Студент повинен мати навички щодо розробки та реалізації фінансової політики; організації управління фінансовим контролем; ознайомлення з принципами організації фінансів у різних сферах діяльності; основ формування і використання цільових грошових фондів; удосконалення фінансів при зміні економічних, соціальних і політичних умов розвитку суспільства; вивчення діючої практики фінансової роботи, законодавчих актів; експертної оцінки імовірних тенденції впливу фінансів на суспільний прогрес; виявлення недоліків та переваг діючого фінансового механізму; виявлення недоліків та переваг діючого бюджетного механізму.

Типова програма дисципліни «Фінанси» передбачає вивчення дев'ятнадцяти тем: «Предмет фінансової науки як пізнання сутності фінансів»;

«Генезис і еволюція фінансів»; «Становлення та розвиток фінансової науки»; «Фінансове право та фінансова політика»; «Податки і податкова система»; «Бюджет та бюджетна система»; «Бюджетний дефіцит»; «Державний кредит»; «Місцеві фінанси. Бюджетний федералізм і фінансове вирівнювання»; «Соціальні позабюджетні фонди»; «Фінанси суб'єктів господарювання»; «Фінанси домогосподарств»; «Страховання та страховий ринок»; «Фінансовий ринок»; «Фінансовий менеджмент»; «Міжнародні фінанси»; «Фінансова безпека держави»; «Фінанси країн з розвинутою ринковою економікою»; «Фінанси Європейського Союзу».

У навчальному виданні, що пропонується, матеріал викладено з урахуванням вимог типової програми. Наведені питання для самоконтролю, тести, дають змогу студентам закріпити й перевірити засвоєнні матеріалу при самостійному опрацюванні змісту посібника та можуть бути використані викладачем при проведенні аудиторних занять.

Доповненням до текстового матеріалу є таблиці і схеми, глосарій для підбору вірних понять і термінів.

Особлива увага авторами приділялась вивченню наукового доробку в теорії фінансів, законодавчого забезпечення фінансових відносин. Було опрацьовано кодифіковане законодавство, велику кількість Постанов Кабінету Міністрів, літературних джерел з поділом їх на підручники, навчальні посібники, практикуми і монографії. Використано колективний педагогічний досвід, набутий у процесі викладання навчальних дисциплін.

Автори будуть щиро вдячні читачам за пропозиції щодо удосконалення змісту підручника.